

Matematika A3 gyakorlat

Energetika és Mechatronika BSc szakok, 2016/17 őszi

1. feladatsor: Vektorfüggvények deriválása (megoldás)

1. Tekintsük azt az $L : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$ lineáris leképezést, ami az $(1, 0)$ vektort az $(1, 0, -2)$ vektorba, a $(0, 1)$ vektort pedig a $(-2, 10, -1)$ vektorba viszi. Mi a mátrixa a standard bázisban? Tekintsük $\mathbb{R}^2$ -ben az $(\frac{3}{5}, \frac{4}{5})$ és $(\frac{4}{5}, -\frac{3}{5})$ vektorokat, $\mathbb{R}^3$ -ben pedig az $(-\frac{1}{3}, \frac{2}{3}, -\frac{2}{3})$, $(-\frac{2}{3}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3})$ és $(\frac{2}{3}, \frac{2}{3}, \frac{1}{3})$ vektorokat. Ellenőrizzük, hogy ezek ortonormált bázisok és írjuk fel L mátrixát ezekre nézve is.

Megoldás. A standard bázisban a mátrix

$$\begin{bmatrix} 1 & -2 \\ 0 & 10 \\ -2 & -1 \end{bmatrix}.$$

A megadott vektorok $\sqrt{3^2 + 4^2} = 5$ és $\sqrt{1^2 + 2^2 + 2^2} = 3$ miatt egységnyi hosszúak. $3 \cdot 4 + 4 \cdot (-3) = 0$ és $(-1) \cdot (-2) + 2 \cdot 1 + (-2) \cdot 2 = (-1) \cdot 2 + 2 \cdot 2 + (-2) \cdot 1 = (-2) \cdot 2 + 1 \cdot 2 + 2 \cdot 1 = 0$ alapján páronként ortogonálisak, így lineárisan függetlenek. Számuk a dimenzióval egyezik meg, így tehát bázist is alkotnak. A leképezés mátrixa az új bázisban

$$\begin{bmatrix} -\frac{1}{3} & -\frac{2}{3} & \frac{2}{3} \\ \frac{2}{3} & \frac{1}{3} & \frac{2}{3} \\ -\frac{2}{3} & \frac{2}{3} & \frac{1}{3} \end{bmatrix}^{-1} \begin{bmatrix} 1 & -2 \\ 0 & 10 \\ -2 & -1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \frac{3}{5} & \frac{4}{5} \\ \frac{4}{5} & -\frac{3}{5} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 7 & -4 \\ 2 & -4 \\ 4 & -3 \end{bmatrix}.$$

2. Tegyük fel, hogy egy M mátrix antiszimmetrikus része

$$A = \begin{bmatrix} 0 & 3 & -2 \\ -3 & 0 & -1 \\ 2 & 1 & 0 \end{bmatrix}.$$

Határozzuk meg OMO^{-1} antiszimmetrikus részét, ha

- O az $x - y$ síkra való tükrözés mátrixa;
- O az x tengely körüli α szögű forgatás mátrixa.

Hogyan változik az antiszimmetrikus részből képzett vektor a két esetben?

Megoldás. O mindkét esetben ortogonális, tehát $OMO^{-1} = OMO^T$ antiszimmetrikus része OAO^T . Az első esetben az új antiszimmetrikus rész

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 0 & 3 & -2 \\ -3 & 0 & -1 \\ 2 & 1 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix}^T = \begin{bmatrix} 0 & 3 & 2 \\ -3 & 0 & 1 \\ -2 & -1 & 0 \end{bmatrix},$$

a másodikban pedig

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & \cos \alpha & -\sin \alpha \\ 0 & \sin \alpha & \cos \alpha \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 0 & 3 & -2 \\ -3 & 0 & -1 \\ 2 & 1 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & \cos \alpha & -\sin \alpha \\ 0 & \sin \alpha & \cos \alpha \end{bmatrix}^T = \begin{bmatrix} 0 & 3 \cos \alpha + 2 \sin \alpha & -2 \cos \alpha + 3 \sin \alpha \\ -3 \cos \alpha - 2 \sin \alpha & 0 & -1 \\ 2 \cos \alpha - 3 \sin \alpha & 1 & 0 \end{bmatrix}.$$

Az első esetben a vektor a z tengelyre tükröződik, a másodikban pedig az x tengely körül α szöggel elfordul.

3. Legyen $f : \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$, $f(x, y, z) = \frac{1}{2}(x^2 + y^2 + z^2)$. Határozzuk meg a $\text{grad } f$ vektormezőt és a Δf skalármezőt.

Megoldás.

$$\text{grad } f(x, y, z) = \left(\frac{\partial f}{\partial x}, \frac{\partial f}{\partial y}, \frac{\partial f}{\partial z} \right) = (x, y, z).$$

$$\text{div grad } f = \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 f}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 f}{\partial z^2} = 3.$$

4. Legyen $f_1(x, y) = e^x \cos y$ és $f_2(x, y) = e^x \sin y$. Számoljuk ki a $\text{grad } f_1, \text{grad } f_2$ vektormezőket és a $\Delta f_1, \Delta f_2$ skalármezőket.

Megoldás.

$$\text{grad } f_1(x, y) = (e^x \cos y, -e^x \sin y)$$

$$\text{grad } f_2(x, y) = (e^x \sin y, e^x \cos y)$$

$$\text{div grad } f_1(x, y) = e^x \cos y - e^x \cos y = 0$$

$$\text{div grad } f_2(x, y) = e^x \sin y - e^x \sin y = 0$$

5. Legyen $f : \mathbb{R}_+ \rightarrow \mathbb{R}$ differenciálható függvény, és legyen $\mathbf{v}(x, y, z) = f(\sqrt{x^2 + y^2})(-y\mathbf{i} + x\mathbf{j})$. Bizonyítsuk be, hogy $\text{rot } \mathbf{v}$ minden pontban párhuzamos a $\mathbf{k}$ vektorral és nagysága csak a z tengelytől mért távolságtól függ.

Megoldás. Számoljuk ki a rotációt:

$$\begin{aligned} \text{rot } \mathbf{v}(x, y, z) &= \begin{vmatrix} \mathbf{i} & \mathbf{j} & \mathbf{k} \\ \frac{\partial}{\partial x} & \frac{\partial}{\partial y} & \frac{\partial}{\partial z} \\ -yf(\sqrt{x^2 + y^2}) & xf(\sqrt{x^2 + y^2}) & 0 \end{vmatrix} \\ &= -\frac{\partial}{\partial z} \left(xf(\sqrt{x^2 + y^2}) \right) \mathbf{i} + \frac{\partial}{\partial z} \left(-yf(\sqrt{x^2 + y^2}) \right) \mathbf{j} \\ &\quad + \left(\frac{\partial}{\partial x} \left(xf(\sqrt{x^2 + y^2}) \right) + \frac{\partial}{\partial y} \left(-yf(\sqrt{x^2 + y^2}) \right) \right) \mathbf{k} \\ &= \left(2f(\sqrt{x^2 + y^2}) + xf'(\sqrt{x^2 + y^2}) \frac{x}{\sqrt{x^2 + y^2}} + yf'(\sqrt{x^2 + y^2}) \frac{x}{\sqrt{x^2 + y^2}} \right) \mathbf{k} \\ &= \left(2f(\sqrt{x^2 + y^2}) + \sqrt{x^2 + y^2} f'(\sqrt{x^2 + y^2}) \right) \mathbf{k} \end{aligned}$$

6. Egy $\mathbf{v}$ vektormező rotációja $\text{rot } \mathbf{v}(x, y, z) = (y^3 - 2xyz)\mathbf{i} + (-2xz^2)\mathbf{j} + (2x^3 + yz^2)\mathbf{k}$. Írjuk fel $O \circ \mathbf{v} \circ O^{-1}$ rotációját, ha O az $x = y$ síkra való tükrözés.

Megoldás. O tükrözés, tehát a tanultak szerint az új vektormező $O\mathbf{r}$ pontbeli rotációja ugyanaz, mintha az eredeti $\mathbf{r}$ pontbeli rotációra a $-O$ forgatást alkalmaznánk. Tehát fel kell cserélni az első két komponenst, ellentettjére változtatni a vektort és x -et y -nal fel kell cserélni: $\text{rot}(O \circ \mathbf{v} \circ O^{-1})(x, y, z) = 2yz^2\mathbf{i} + (-x^3 + 2xyz)\mathbf{j} + (-2y^3 - xz^2)\mathbf{k}$.

7. Bizonyítsuk be az alábbi Leibniz-szabályokat:

a) $\text{grad}(fg) = (\text{grad } f)g + f \text{grad } g$

b) $\Delta(fg) = (\Delta f)g + 2(\text{grad } f) \cdot (\text{grad } g) + f(\Delta g)$

Megoldás. A gradiens i . komponense:

$$\begin{aligned} \frac{\partial}{\partial x_i} (f(x_1, \dots, x_n)g(x_1, \dots, x_n)) \\ = \left(\frac{\partial}{\partial x_i} f(x_1, \dots, x_n) \right) g(x_1, \dots, x_n) + f(x_1, \dots, x_n) \left(\frac{\partial}{\partial x_i} g(x_1, \dots, x_n) \right), \end{aligned}$$

ez valóban $(\text{grad } f)g + f \text{ grad } g$ i . komponensével egyenlő.

$$\sum_{i=1}^n \frac{\partial^2}{\partial x_i^2} (fg) = \sum_{i=1}^n \left(\frac{\partial^2}{\partial x_i^2} f \right) g + 2 \frac{\partial f}{\partial x_i} \frac{\partial g}{\partial x_i} + f \left(\frac{\partial^2}{\partial x_i^2} g \right)$$

További gyakorló feladatok

8. Számoljuk ki a sík α szögű forgatásának $R(\alpha)$ mátrixát és ellenőrizzük ennek segítségével a szögfüggvényekre vonatkozó addíciós képleteket. Legyen A egy lineáris leképezés (2×2 -es) mátrixa a standard bázisban. Hogyan változik az antiszimmetrikus rész mátrixa, ha az α szöggel pozitív irányban elforgatott bázisban írjuk fel? És ha a két bázisvektort felcseréljük?

Megoldás. $(1, 0)$ képe $(\cos \alpha, \sin \alpha)$, $(0, 1)$ képe $(-\sin \alpha, \cos \alpha)$, tehát

$$R(\alpha) = \begin{bmatrix} \cos \alpha & -\sin \alpha \\ \sin \alpha & \cos \alpha \end{bmatrix}.$$

$R(\alpha + \beta) = R(\alpha)R(\beta)$ miatt

$$\begin{aligned} \begin{bmatrix} \cos(\alpha + \beta) & -\sin(\alpha + \beta) \\ \sin(\alpha + \beta) & \cos(\alpha + \beta) \end{bmatrix} &= \begin{bmatrix} \cos \alpha & -\sin \alpha \\ \sin \alpha & \cos \alpha \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \cos \beta & -\sin \beta \\ \sin \beta & \cos \beta \end{bmatrix} \\ &= \begin{bmatrix} \cos \alpha \cos \beta - \sin \alpha \sin \beta & -\sin \alpha \cos \beta - \cos \alpha \sin \beta \\ \sin \alpha \cos \beta + \cos \alpha \sin \beta & \cos \alpha \cos \beta - \sin \alpha \sin \beta \end{bmatrix}, \end{aligned}$$

ami az addíciós képletekkel ekvivalens.

Ha O ortogonális mátrix, akkor az O oszlopaiból képzett bázisban ugyanennek a leképezésnek a mátrixa $O^{-1}AO = O^T AO$. Ha A antiszimmetrikus része A_{as} , akkor $O^T AO$ antiszimmetrikus része $O^T A_{as} O$. A 2×2 antiszimmetrikus mátrixok egydimenziós vektorteret alkotnak, $X \mapsto O^T X O$ lineáris leképezés, tehát elég egy nemnulla elem képét megnézni. Az elforgatott bázisnál $O = R(\alpha)$, tehát

$$R(\alpha)^T \begin{bmatrix} 0 & -1 \\ 1 & 0 \end{bmatrix} R(\alpha) = \begin{bmatrix} 0 & -\sin^2 \alpha - \cos^2 \alpha \\ \sin^2 \alpha + \cos^2 \alpha & 0 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 & -1 \\ 1 & 0 \end{bmatrix},$$

vagyis az antiszimmetrikus rész nem változik. Ha a két bázisvektort felcseréljük, akkor hasonlóan

$$\begin{bmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{bmatrix}^T \begin{bmatrix} 0 & -1 \\ 1 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 & 1 \\ -1 & 0 \end{bmatrix},$$

tehát az antiszimmetrikus rész az ellentettjére változik.

9. Legyen $f : \mathbb{C} \rightarrow \mathbb{C}$ analitikus függvény, és definiáljuk az f_1, f_2 síkbeli skalármezőket a következő módon: $f_1(x, y) = \text{Re } f(x + iy)$ és $f_2(x, y) = \text{Im } f(x + iy)$. Bizonyítsuk be, hogy $\text{grad } f_2$ minden pontban $\text{grad } f_1$ elforgatottja $\pi/2$ szöggel, és $\Delta f_1 = \Delta f_2 = 0$.

Megoldás. Először komplex együtthatós polinomokra látjuk be az állítást. Mivel a szereplő differenciáloperátorok és az elforgatás lineáris leképezések, elegendő a polinomok vektortérének egy $\mathbb{R}$ feletti bázisára belátni az állítást. Válasszuk ennek az $f(z) = az^n$ polinomokat, ahol $n \in \mathbb{N}$, $a \in \{1, i\}$. Ha $n = 0$, akkor mindkét függvény konstans, tehát már a gradiensek is nullvektorok, ha viszont $n \geq 1$, akkor az első esetben

$$\begin{aligned} \text{grad } f_1(x, y) &= \left(\frac{\partial}{\partial x} \text{Re } a(x + iy)^n, \frac{\partial}{\partial y} \text{Re } a(x + iy)^n, \right) \\ &= \text{Re} \left(an(x + iy)^{n-1}, ian(x + iy)^{n-1} \right) \\ &= \left(n \text{Re } a(x + iy)^{n-1}, -n \text{Im } a(x + iy)^{n-1} \right) \end{aligned}$$

és

$$\begin{aligned}\operatorname{grad} f_2(x, y) &= \left(\frac{\partial}{\partial x} \operatorname{Im} a(x + iy)^n, \frac{\partial}{\partial y} \operatorname{Im} a(x + iy)^n, \right) \\ &= \operatorname{Im} \left(an(x + iy)^{n-1}, ian(x + iy)^{n-1} \right) \\ &= \left(n \operatorname{Im} a(x + iy)^{n-1}, n \operatorname{Re} a(x + iy)^{n-1} \right),\end{aligned}$$

ezek valóban merőlegesek egymásra. Másrészt

$$\begin{aligned}\Delta f_1(x, y) &= \frac{\partial^2}{\partial x^2} \operatorname{Re} a(x + iy)^n + \frac{\partial^2}{\partial y^2} \operatorname{Re} a(x + iy)^n \\ &= \operatorname{Re} \left(an(n-1)(x + iy)^{n-2} + i^2 an(n-1)(x + iy)^{n-2} \right) = 0\end{aligned}$$

és

$$\begin{aligned}\Delta f_2(x, y) &= \frac{\partial^2}{\partial x^2} \operatorname{Im} a(x + iy)^n + \frac{\partial^2}{\partial y^2} \operatorname{Im} a(x + iy)^n \\ &= \operatorname{Im} \left(an(n-1)(x + iy)^{n-2} + i^2 an(n-1)(x + iy)^{n-2} \right) = 0.\end{aligned}$$

Legyen z_0 tetszőleges pont és írjuk fel f Taylor-sorát z_0 körül. Ha ennek konvergenciasugarára R , akkor minden $r < R$ sugarú z_0 körüli körlapon a Taylor-sor tagonkénti k . deriváltja egyenletesen konvergál f k . deriváltjához. A sor részletösszegei polinomok, és a konvergencia öröklődik f_1, f_2 parciális deriváltjaira is, tehát a fenti tulajdonságok f -re is igazak.

10. Legyen $f : \mathbb{R}_+ \rightarrow \mathbb{R}$ differenciálható függvény, és legyen $\mathbf{v}(x, y, z) = f(\sqrt{x^2 + y^2 + z^2})(x\mathbf{i} + y\mathbf{j} + z\mathbf{k})$. Mutassuk meg, hogy $\operatorname{rot} \mathbf{v} = 0$.

Megoldás. Vezessük be az $r = \sqrt{x^2 + y^2 + z^2}$ jelölést és számoljuk ki a rotációt:

$$\begin{aligned}\operatorname{rot} \mathbf{v}(x, y, z) &= \begin{vmatrix} \mathbf{i} & \mathbf{j} & \mathbf{k} \\ \frac{\partial}{\partial x} & \frac{\partial}{\partial y} & \frac{\partial}{\partial z} \\ xf(r) & yf(r) & zf(r) \end{vmatrix} \\ &= \left(\frac{\partial}{\partial y} zf(r) - \frac{\partial}{\partial z} yf(r) \right) \mathbf{i} + \left(\frac{\partial}{\partial z} xf(r) - \frac{\partial}{\partial x} zf(r) \right) \mathbf{j} \\ &\quad + \left(\frac{\partial}{\partial x} yf(r) - \frac{\partial}{\partial y} xf(r) \right) \mathbf{k} \\ &= f'(r) \left[\left(z \frac{\partial r}{\partial y} - y \frac{\partial r}{\partial z} \right) \mathbf{i} + \left(x \frac{\partial r}{\partial z} - z \frac{\partial r}{\partial x} \right) \mathbf{j} + \left(y \frac{\partial r}{\partial x} - x \frac{\partial r}{\partial y} \right) \mathbf{k} \right] = 0,\end{aligned}$$

mivel $\operatorname{grad} r(x, y, z) = (x^2 + y^2 + z^2)^{-1/2}(x\mathbf{i} + y\mathbf{j} + z\mathbf{k})$.

11. Bizonyítsuk be az alábbi azonosságokat ($f : \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$, $\mathbf{u}, \mathbf{v} : \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}^3$):

- $\operatorname{div}(f\mathbf{u}) = \operatorname{grad}(f) \cdot \mathbf{u} + f \operatorname{div}(\mathbf{u})$
- $\operatorname{rot}(f\mathbf{u}) = \operatorname{grad}(f) \times \mathbf{u} + f \operatorname{rot}(\mathbf{u})$
- $\operatorname{div}(\mathbf{u} \times \mathbf{v}) = \operatorname{rot}(\mathbf{u}) \cdot \mathbf{v} - \mathbf{u} \cdot \operatorname{rot}(\mathbf{v})$

Megoldás. Legyen $\mathbf{u}(x_1, \dots, x_n) = u_1(x_1, \dots, x_n)\mathbf{e}_1 + \dots + u_n(x_1, \dots, x_n)\mathbf{e}_n$, stb.

$$\operatorname{div}(f\mathbf{u}) = \sum_{i=1}^n \frac{\partial f u_i}{\partial x_i} = \sum_{i=1}^n \left(\frac{\partial f}{\partial x_i} u_i + f \frac{\partial u_i}{\partial x_i} \right)$$

$$\operatorname{rot}(f\mathbf{u})(x, y, z)_x = \frac{\partial}{\partial y} f u_z - \frac{\partial}{\partial z} f u_y = \frac{\partial f}{\partial y} u_z - \frac{\partial f}{\partial z} u_y + f \left(\frac{\partial u_z}{\partial y} - \frac{\partial u_y}{\partial z} \right),$$

ami éppen $\text{grad}(f) \times \mathbf{u} + f \text{rot}(\mathbf{u})$ első komponense, stb.

$$\begin{aligned}\text{div}(\mathbf{u} \times \mathbf{v}) &= \frac{\partial(u_y v_z - u_z v_y)}{\partial x} + \frac{\partial(u_z v_x - u_x v_z)}{\partial y} + \frac{\partial(u_x v_y - u_y v_x)}{\partial z} \\ &= \frac{\partial u_y}{\partial x} v_z - \frac{\partial u_z}{\partial x} v_y + \frac{\partial u_z}{\partial y} v_x - \frac{\partial u_x}{\partial y} v_z + \frac{\partial u_x}{\partial z} v_y - \frac{\partial u_y}{\partial z} v_x \\ &\quad + u_y \frac{\partial v_z}{\partial x} - u_z \frac{\partial v_y}{\partial x} + u_z \frac{\partial v_x}{\partial y} - u_x \frac{\partial v_z}{\partial y} + u_x \frac{\partial v_y}{\partial z} - u_y \frac{\partial v_x}{\partial z} \\ &= \text{rot}(\mathbf{u}) \cdot \mathbf{v} - \mathbf{u} \cdot \text{rot}(\mathbf{v}).\end{aligned}$$